

ביתולדות לשואל

בתקופת הבית השני

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

מחקרים בתולדות ישראל
בתקופת הבית השני

מחקרים בתולדות ישראל בתקופת הבית השני

מאמרים נבחרים

ליקט

דניאל שוורץ

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
החברה ההיסטורית הישראלית

ירושלים

סדרת סוגיות בתולדות עם ישראל

מפרסומי מרכז זלמן שזר

מסת"ב 9-103-227-965 ISBN

Catalogue No. 185-370 מספר קטלוגי

©

כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר, תשנ"ו

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני
או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב
מהמוציא לאור.

סדר־מחשב: מרכז זלמן שזר; לוחות: מכון לאופסט - שלמה נתן
עימוד וחדפסה: דפוס גרפית - כולם בירושלים

תוכן העניינים

9	הקדמה
	התקופה ומחקרה
15	משה דוד הר, שאלת הפריוזיציה של ימי בית שני ותקופת המשנה והתלמוד בתולדות ישראל מתוך: גלות אחר גולה – מחקרים בתולדות עם ישראל, מוגשים לפרופסור חיים ביינארט למלאות לו שבעים שנה, בעריכת א' מירסקי, א' גרוסמן ו' קפלן, ירושלים תשמ"ח, עמ' 64-74, הוצאת מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח
26	יהושע אפרון, מרד החשמונאים בהיסטוריוגרפיה המודרנית מתוך: י' אפרון, חקרי התקופה החשמונאית, תל-אביב תש"ס, עמ' 15-40, הוצאת הקיבוץ המאוחד. הופיע לראשונה בקובץ: היסטוריונים ואסכולות היסטוריות, ירושלים תשכ"ג, עמ' 117-143, בהוצאת החברה ההיסטורית הישראלית
	המקורות העתיקים
55	מנחם שטרן, התעודות בספרות היהודית של תקופת הבית השני מתוך: מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני, בעריכת י' גפני, מ"ד הר ומ' עמית, ירושלים תשנ"א, עמ' 363-377. הופיע לראשונה בתוך: התקופה הסלווקית בארץ-ישראל, תל-אביב תש"ס, עמ' 49-63, הוצאת הקיבוץ המאוחד
70	אריה כשר, הערות והארות על ייחודו ההיסטוריוגרפי של פילון מתוך: עיונים בהיסטוריוגרפיה, קובץ מאמרים בעריכת מ' צימרמן, מ' שטרן ו' שלמון, ירושלים תשמ"ח, עמ' 9-40, הוצאת מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
102	ישעיהו גפני, לדרכי שימוש של יוספוס בספר מקבים א מתוך: ציון, מה (תש"ס), עמ' 81-95, הוצאת החברה ההיסטורית הישראלית
117	Shaye J.D. Cohen, Parallel Historical Tradition in Josephus and Rabbinic Literature מתוך: דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ב, כרך א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 7-14, הוצאת האיגוד העולמי למדעי היהדות
	ארץ-ישראל בימי השלטון הפרסי והתלמי
127	שרה יפת, עם וארץ בתקופת שיבת ציון מתוך: י' אמית ו' הופמן, גולה וגאולה, ספר לימוד לתקופת שיבת ציון, מדרך למורה, אבן יהודה תש"ן, עמ' 153-171, ד' רכס הוצאה לאור
146	Doron Mendels, Hecataeus of Abdera and a Jewish "patrios politeia" of the Persian Period (Diodorus Siculus XL, 3) מתוך: <i>Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft</i> , 95 (1983), pp. 96-110 הוצאת Walter de Gruyter

- 161 מנחם שטרן, **יהדות ויוונות בארץ-ישראל במאות השלישית והשנייה לפני הספירה**
מתוך: התבוללות וטמיעה, קובץ מאמרים בעריכת י' קפלן ומ' שטרן, ירושלים
תשמ"ט, עמ' 41-60, הוצאת מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
- 181 א' צ'ריקובר, **ארץ ישראל תחת שלטון התלמיים**
מתוך: א' צ'ריקובר, היהודים בעולם היווני והרומי, תל-אביב-ירושלים תשכ"א, עמ'
83-134, הוצאת מ' ניומן

התקופה החשמונאית

- 235 א' צ'ריקובר, **גזירות אנטיוכוס ובעיותיהן**
מתוך: א' צ'ריקובר, היהודים בעולם היווני והרומי, תל-אביב-ירושלים תשכ"א, עמ'
156-180, הוצאת מ' ניומן. הופיע לראשונה בתוך: אשכולות, א (תשי"ד), עמ' 86-109,
הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית
- 260 אוריאל רפפורט, **על 'התייוונותם' של החשמונאים**
מתוך: תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 477-503, הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית
- 287 ישראל ל' לוי, **המאבק הפוליטי בין הפרושים לצדוקים בתקופה החשמונאית**
מתוך: פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני - ספר זיכרון לאברהם שליט, בעריכת
א' אופנהיימר, א' רפפורט ומ' שטרן, ירושלים תשמ"א, עמ' 61-83, הוצאת יד יצחק
בן-צבי ומשרד הבטחון - ההוצאה לאור

היהודים והעולם הנוכרי

- 313 מנחם שטרן, **הפזורה - קווים כלליים**
מתוך: הפזורה היהודית בעולם ההלניסטי-רומי (בסדרה: ההיסטוריה של עם ישראל),
בעריכת מ' שטרן וצ' ברס, תשמ"ג, עמ' 5-20, 289-291, הוצאת עם עובד
- 332 יוחנן לוי, **תקופת הבית השני לאור הספרות היוונית והרומית**
מתוך: יוחנן לוי, עולמות נפגשים, ירושלים תש"ך, עמ' 3-14, הוצאת מוסד ביאליק
- 344 ל"ה פלדמן, **גיוור וסינקרטיזם**
מתוך: הפזורה היהודית בעולם ההלניסטי-רומי (בסדרה: ההיסטוריה של עם ישראל),
בעריכת מ' שטרן וצ' ברס, תשמ"ג, עמ' 188-207, 340-345, הוצאת עם עובד

תקופת הורדוס והנציבים

- 373 מנחם שטרן, **מדיניותו של הורדוס והחברה היהודית בסוף ימי בית שני**
מתוך: תרביץ, לה (תשכ"ו), עמ' 235-253, הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית
- 392 מנחם שטרן, **מעמד הפרובינקיה יודיאה ונציביה בימי הקיסרות הרומית היוליו-קלאודית**
מתוך: ארץ-ישראל, י (תשל"א), עמ' 274-282, הוצאת החברה לחקירת ארץ-ישראל
ועתיקותיה

הדת היהודית לגווניה

- 403 דניאל שוורץ, **בין חכמים וכוהנים בימי בית שני**
מתוך: מגוון דעות והשקפות בתרבות ישראל, ב, בעריכת ד' כרם, תשנ"ב, עמ' 63-79, הוצאת האגף לחינוך התיישבותי במשרד החינוך והתרבות
- 420 י' ליכט, **כת מדבר יהודה וכתביה**
מתוך: חברה ודת בימי בית שני (בסדרה: ההיסטוריה של עם ישראל), בעריכת מ' אבייונה וצ' ברס, תשמ"ג, עמ' 83-103, 232-235, הוצאת עם עובד
- 445 דוד סתרן, **קומראן וראשית הנצרות**
מתוך: מגילות מדבר יהודה – ארבעים שנות מחקר, בעריכת מ' ברושי ואחרים, ירושלים תשנ"ב, עמ' 152-159, הוצאת מוסד ביאליק

בית המקדש וחורבנו

- 455 אוריאל רפפורט, **יחסי יהודים ולא־יהודים בארץ־ישראל והמרד הגדול ברומי**
מתוך: תרביץ, מז (תשל"ח), עמ' 1-14, הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית
- 469 דניאל שוורץ, **מדבר ומקדש: על דת ומדינה ביהודה בימי בית שני**
מתוך: כהונה ומלוכה – יחסי דת ומדינה בישראל ובעמים, בעריכת י' גפני וג' מוצקין, ירושלים תשמ"ז, עמ' 61-78, הוצאת מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
- 487 משה דוד הר, **ירושלים, המקדש והעבודה במציאות ובתודעה בימי בית שני**
מתוך: פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני – ספר זיכרון לאברהם שליט, בעריכת א' אופנהיימר, א' רפפורט ומ' שטרן, ירושלים תשמ"א, עמ' 166-177, הוצאת יד יצחק בן־צבי ומשרד הבטחון – ההוצאה לאור
- 499 מנחם שטרן, **התאבדותם של אלעזר בן יאיר ואנשיו במצדה והפילוסופיה הרביעית**
מתוך: ציון, מז (תשמ"ב), עמ' 367-397, הוצאת החברה ההיסטורית הישראלית

הקדמה

הכינוי המסורתי 'תקופת הבית השני' מצביע אל-עבר בניין גדול, מוצק ומפואר, שעמד כשש מאות שנים ובו חזרו על עצמם בדיוקנות, יום-יום ושנה-שנה, אותם הריטואלים. בתור שכזה רומז הכינוי, כביכול, לעידן של יציבות וחד-משמעיות, ואולי אף לעידן של דתיות מאובנת, הרחוקה משאלות המטרידות אותנו היום. אולם אליבא דאמת, תקופה זו היתה רחוקה מאוד מיציבות וחד-משמעיות, ויש להבינה, ואת המאורעות וההתפתחויות שנתנו לה את חיותה ואת משמעותה, כזמן של התלבטויות אינטנסיביות. אלה היו גדולות וקטנות ומספרן רב מאוד, אך נראה שרובן ככולן קשורות היו לשני צירים מרכזיים, האחוזים זה בזה.

הציר הראשון הוא מדיני, והוא נובע מן ההבדל העיקרי שבין ימי הבית השני ותקופת המלוכה שקדמה להם: במשך כמעט כל ימי הבית השני לא היתה ליהודים מדינה ריבונית. יהודה נשלטה בתקופה זו על-ידי פרס, על-ידי מדינות הלניסטיות ולבסוף על-ידי רומא, ואילו התקופה החשמונאית הקצרה לא היתה הרבה מעבר ליוצא מן הכלל המלמד עליו. איך לתאם בין זיכרון היסטורי ומסורות שעוצבו ואף קודשו במציאות מדינית ריבונית, ובין מציאות של שלטון זר? שאלה זו הטרידה בתקופתנו לא רק את יהודי התפוצות, אשר היו גם הם חידוש בתולדות ישראל, אלא גם, וביתר עוצמה, את בני העם היושבים במה שהיתה פעם ארצם. ולשאלה זו היה גם פן דתי: אם מלך פרס הוא השולט בארץ, או אם המיסים נשלחים לאלכסנדריה או לאנטיוכיה, איזו משמעות או מקום יש עוד לתביעת הריבונות של מי שטען פעם "כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי", ואיזה טעם יש עוד לתשלום תרומות ומעשרות למשרתי? ובכלל, אם הקיסר הרומי הוא המולך בפועל, ונציביו ולגיונותיו שולטים בכל, מה עוד נותר לה? התלבטות כזאת היתה קשה שבעתיים משום שהיא התנהלה בצילו של היכל, כלומר, ליד המקום שאמור היה להיות ביתו-ארמונו של ריבון העם והארץ. מקום זה זכה כעת לכבוד רב מאת המלכים הזרים, אך אלה גם שללו ממנו כל משמעות מדינית. מה לעשות? התלבטות כזאת ומה שהסתעף ממנה הולידו קשת של תגובות, ממרד בקצה האחד ועד אובדן זהות יהודית בקצה האחר, ובין הקצוות גוונים שונים של נסיונות לתאם בין דת יהודית ומדינה נוכרית. ונסיונות אלה חייבים היו להתייחס לתופעת התפוצות היהודיות (דת ללא מדינה), שהיתה כאמור חדשה בתקופה זו, ולהיבחן בתקופה החשמונאית הקצרה, שעה שנדרשו יהודים בעלי מדינה להתמודד עם אוכלוסיית נתינים שלא היו בני הדת היהודית. הציר האחר הוא התרבותי-הזהותי. החל בימי אלכסנדר מוקדון, במאה הרביעית לפני הספירה, נדרש עם מזרחי ומסוגר להתמודד עם עולם גדול ועם תרבות מערבית מוצלחת שיובאה למזרח ומוסדה בו: עם לשון חדשה, מוסדות ואורחות חיים חדשים, דרכי חשיבה חדשות, ועוד. ומעל לכל, תבע עימות זה התייחסות מצד יהודים בשל היותם רגילים להגדיר

הקדמה

את עצמם מתוך זיקה לארצם, שמרכזו המקדש, או לייחוסם, שסולתו ושמו היו הכהנים. כיצד להגיב ל'יוונים' שהגדירו את עצמם מתוך זיקה לתרבותם, ל'יוונות', והיו יוונים על-פי אמת-מידה רוחנית או ערטילאית, אף-על-פי שמעולם לא דרכה כף רגלם ביוון ולא היתה בעורקיהם אף טיפת דם יווני? כיצד להתמודד עם אנשים כאלה? האם גם יהודים יכולים להיות ליוונים? ואם אפשרי הדבר, האם הוא רצוי? או שמא מוגדרים – או אמורים להיות מוגדרים – אף יהודים מתוך זיקה ל'יהדות' כלשהי, השונה מן היוונות? אם כן, יש להגדירה. אולם משימה זו לא היתה פשוטה כלל ועיקר. הנסיונות להגשימה, במיוחד בשנים שלאחר המפגש החד ביותר והאליים ביותר שבין יהודים ויוונות, בימי החשמונאים, הביאו ליצירתיות אך גם לפלגנות ולכיתתיות, העשירו את היהדות אך גם החלישוה, ולבסוף הכשירו את הקרקע לברירת ההיסטוריה בין אלה שיצליחו לשרוד כאשר יחרב המוקד הארצי והגשמי של היהדות, ובין אלה שיאבדו – אם בשל היותם תלויים במציאות פיזית בת-חלוף, אם בשל היותם כל-כך ערטילאים ואוניברסליסטיים, עד שלא יכלו או לא רצו להמשיך להיקרא יהודים.

לצד שני הצירים העיקריים האלה, שיצרו את בעייתיות התקופה וחיותה, אך במקביל להם, יש להזכיר גם התלבטות מודרנית ומקצועית: האם יש לחקור את תולדות היהודים כפרק בהיסטוריה של בני דת, או שמא כפרק בהיסטוריה של עם? לשון אחר, האם עלינו לעסוק בתולדות היהדות או בתולדות היהודים? ואם בשתיהן, מה היחס שביניהן? או שמא עלינו להעדיף ראייה חיצונית, הרואה את היהודים כסעיף של תולדות האימפריות והתרבויות הגדולות שהקיפום? והאם ניתן, ורצוי, לפרוץ את הגבולות ואת המוסכמות של אותם מקורות עתיקים רבים שנתחברו מתוך ראייה דתית? האם ניתן, ורצוי, לפרוץ את המוסכמות של מסורות היסטוריוגרפיות מודרניות, הרואות ביהודים בעיקר בני דת? שאלות כאלה נשאלות במיוחד, כמובן, במסגרות לימוד ישראליות, ובמיוחד באלה העוסקות בתקופה הדומה כל כך לימינו, תקופה שיש בה מדינה, אך גם גולה גדולה ותרבות מערבית התודרת בעוצמה למזרח.

*

את קורס המבוא לתקופת הבית השני, המשנה והתלמוד, שנפל בחלקי לתתו בשנים האחרונות בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים, כינתי 'ממדינת מקדש לעם הספר', ובו אני מנסה לפרט את ההתפתחויות ואת ההתלבטויות שנרמזו לעיל. המאמרים המרוכזים בכרך הנוכחי נבחרו על מנת ללוות את המחצית הראשונה של קורס כזה, עד לחורבן הבית השני, אך לא דווקא על-מנת להשתית את ההשקפות שלי. יש גם נתחים שלמים של מידע על-אודות התקופה שאי-אפשר לכוללם במסגרת של מבוא מצומצם, ויש גם גישות לגיטימיות ומכובדות אחרות לתולדות התקופה ומשמעותה, ומחובתו של המורה המלמד קורס מבוא, ושל המקראה המלווה את הקורס, לחשוף את התלמידים למיגוון רחב של גישות ושיטות. חובה זו נובעת הן מאחריות כלפי העבר, כלומר, מתוך הרצון להבטיח שהתלמיד ילמד את העבר מכל צדדיו, הן מאחריות לעתיד. שכן מבין התלמידים שלנו יצמחו, אם נזכה, ההיסטוריונים של הדור הבא, אך הם יבחרו במקצוע זה רק אם יבינו שהוא חי ומתפתח ויש בו מקום גם עבורם. והרי ברור שכך הוא המצב, ושכל דור חייב לכתוב את

הקדמה

ההיסטוריה מחדש, הן בשל ממצאים חדשים, הן בשל החוכמה שנרכשה במשך עוד דור של ניסיון אנושי ולאומי והשאלות החדשות שצמחו בו. כאן אפוא סיבה נוספת לתת ביד התלמידים כבר בצעדיהם הראשונים כרך המלמד על התפתחויות המחקר בדורות האחרונים, כרך המלא חיות ושאלות פתוחות המזמינות את התערבותם. גם מטרה זו עמדה לנגד עינינו. יש לציין, שמידה מסוימת של חד-צדדיות הוכתבה כאן על-ידי ההחלטה לכלול חומר עברי בלבד, פרט לשני מאמרים באנגלית. החלטה זו נובעת משיקול מעשי בלבד ומשקפת את הנדירות היחסית במקומותינו של יכולת ונכונות לקרוא שפות זרות. אולם אין להשלים עם תופעה זו, ויש לקוות שתלמידים טובים יכשירו את עצמם לכך שיוכלו לקחת ברצינות את ההוראה 'ראה', המופיעה כה תדיר בהערות למאמרים לפני איזכורם של ספרים ומאמרים בלועזית.

*

תודתנו נתונה למו"לים אשר הדפיסו לראשונה את המאמרים על הסכמתם הנדיבה להכללתם גם במקראה זו.

ירושלים, חשון תשנ"ו

דניאל שוורץ

התקופה ומחקרה

בצילום העטיפה: תבליט מנורה מבית־הכנסת בפריינה (אסיה הקטנה)

דאנאקוד 185-370